

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Василь Сивак,

аспірант відділу мистецтвознавства
Інституту народознавства НАН України.
Викладач кафедри сакрального мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

СХІДНОХРИСТИЯНСЬКА ЛІТУРГІЯ ТА ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ ОБРАЗИ

Звертається увага на формування християнської Літургії, окреслено її зародження та розвиток з акцентом на символічному значенні. Виявлено зв'язок словесних богословських формулювань з візуально-мистецькими образами. Схарактеризовано основні літургійні теми, пов'язані Євхаристійною тематикою.

Ключові слова: Літургія, Євхаристія, візуально-мистецькі образи, символічність, іконографія.

Літургія – то вислів віри, молитовний засіб Церкви для прославлення Бога. Священне мистецтво в Літургії – глибокий засіб, аби той вислів віри зробити для сприймання найкращим і найдоступнішим для людини¹.

У християнському (богословському) розумінні Літургія – це своєрідна ікона, точніше цикл ікон з Христового життя. Ці події пронизані глибоким символічним змістом і репрезентовані візуальними образами, що творять містичну атмосферу. Літургія здійснюється в священному просторі – храмі, де всі культові предмети (ікони, священні книги, одяг тощо), маючи видиму форму, здійснюють духовний контакт із надприродним, творять його присутність. Окрім цього Літургія є найважливішим моментом і найдієвішою молитвою у житті християнської спільноти, бо дає унікальну можливість зустрічі та єднання з Христом у Тайні Євхаристії.

Євхаристія” – це грецьке слово, перекладається як “благодаріння, подяка”. Ще апостол Павло закликав християн: “За все дякуйте” (1 Фес. 5, 18).

У буквальному перекладі з грецької мови на українську ці слова означають “творить Євхаристію в усіх справах”. Упродовж свого формування це таїнство стало ціллю усього літургійного циклу². Теологи розкривають смисл Євхаристії не тільки як центрального таїнства у Церкві, але і як таїнство Церкви. Євхаристія звершується за наперед встановленим порядком і, як правило, у ній задіяно великий спектр візуальних мистецьких образів. Виникнення багатьох сакральних творів беруть свій початок з переосмислення саме цього таїнства. Ще у VI ст. християнський мислитель псевдо-Діонісій Ареопагіт стверджував, що Євхаристія – це єдина “ікона” Христа. Звідси у візантійській теології реалістичне і сотеріологічне розуміння Євхаристії, яке позначене участю людини у прославленому і животворному людстві Христа³.

Мета цієї статті полягає у висвітленні ключових етапів розвитку східно-християнської (візантійської) Літургії, її впливу на формування сакрального мистецтва. Іншими словами нас цікавить питання розвитку Літургії, у межах якого з'ясуємо проблему формування візуальних мистецьких образів. Окреслимо зародження, розвиток, а також символічне значення християнського священнодійства, з'ясуємо його роль у становленні символічних та символіко-алегоричних композицій християнського мистецтва. У цьому нам допоможуть недавні дослідження в сфері Літургійного богослов'я та богослов'я ікони, репрезентовані працями Роберта Френсіса Тафта⁴, Ганса Йоахіма Шульца⁵, Хью Уайбру та ін. Ці дослідники сходяться на думці, що в євхаристійному обряді існує тісний взаємозв'язок літургійного символізму (обрядової церковної служби), літургійного обрамлення (архітектури, іконографії) та літургійної інтерпретації (містагонії). У їхніх працях йдеться також про те, що вивчення євхаристійного обряду повинно враховувати взаємозв'язок та генезу християнської традиції загалом.

Виникнення християнської Літургії бере початок з Тайної Вечері. На ній, як відомо з історичних (найперше Біблійних) джерел Христос, установив першу безкровну жертву. Важливою обставиною цієї події було те, що це християнське таїнство відбулось у рамках старозавітної пасхальної жертви. Старозавітна пасхальна жертва була лише предтечею і праобразом новозавітної Служби Божої. Жертва пасхального ягняти була установлена в часи Мойсея, на спомин про визволення євреїв із єгипетської неволі⁶. Натомість жертва Христа принесена на хресті у вічності приноситься постійно в небесній скинії⁷.

Образно-символічним зображенням Тайної Вечері у період раннього християнства було непорочне і чисте ягня, яке приносилось у жертву за спасіння людей⁸. Християни часто говорили про Ісуса як про Ягня Боже. Переосмисливши таку алегорію, художники зображали у храмах Ягня, яке символізувало реальну особу – Христа. В цей час у християнському мистецтві популярним стало зображення Агнця Божого як символу жертвоприношення. Це засвідчує зображення на фресці катакомб III–IV ст.⁹ Згодом цей символічний образ отримав поступовий розвиток і в церковному монументальному мистецтві. Зокрема це засвідчують мозаїчна композиція “Добрий пастир” Мовзолею Гали Плацидії (Равена, V ст.), “Агнець” мозаїчне зображення базиліки Сан Вітале (Равена, VII ст.) та ін.

Символічний образ Христа у вигляді ягняти був настільки розповсюдженим, що наприкінці VII ст. в церковних колах звернули увагу, що подібних зо-

бражень було більше, ніж зображення Спасителя як людини¹⁰. Тому в 692 р. на Трульському соборі, 82 Правилем було заборонено зображати Христа у вигляді ягняти¹¹.

Проте як свідчить історія християнське мистецтво часто переборювало подібні догматичні рамки. Присутність символічного зображення Христа у вигляді Агнця в європейському культовому мистецтві розвивалось і після вказаного собору. Особливо це простежується в секуляризованому мистецтві Відродження і бароко. Серед відомих пам'яток слід назвати "Гентський вівтар" (1432) Яна і Губерта ван Ейків у якому центральною композицією є сцена "Поклоніння Агнцю", "Містичний Агнець" (1459) Беноццо Гоцоллі фреска капели Медичі палаццо Медичі-Рікарді, "Ізенгеймський вівтар" (1512–1516) Матіаса Грюневальда та ін.

Варто зазначити, що подібні іконографічні сюжети мали місце і в ареалі східного християнства. Зокрема в українському мистецтві образ Агнця отримав поширення наприкінці XVIII ст. і набув особливої популярності в Галичині та Волині. Популярність цього зображення безпосередньо пов'язана з Євхаристійним культом, зокрема святкуваннями Божого Тіла та Крові¹².

Історична подія Тайної Вечері спонукала до виникнення й інших образно-пластичних та символічних зображень християнського мистецтва.

Як стверджують чимало дослідників, Літургія в період діянь апостолів мала родинний характер у вигляді спільної родинної гостини-вечері і за своїм візуальним висловом нагадувала Тайну Вечерю. Первісне формування літургії відбувалось у контексті єврейського синагогального богослужіння. Апостоли та перші громади християн у Єрусалимі були за походженням євреями. Навіть після Зіслання святого Духа перші християни ходили до синагог і брали участь у спільних богослужіннях. Лише на "ламання хліба", а саме – на євхаристійну жертву сходилися вони у приватні домівки. Згодом правовірні євреї стали уникати християн як еретиків та зрадників і цілковито відокремились. Після роз'єднання у християн залишились деякі єврейські звичаї у відправленні Літургії: початок зібрання починався з молитви, а продовжувався читанням Святого Письма, що було характерним для євреїв. Молитву, яку читали над хлібом і вином, також запозичили в єврейської "берахі" (молитва благословення), ту саму, яку Ісус проголосив на Тайній Вечері і в якій йдеться про вдячність Богу за створення світу та за спасіння роду людського¹³. Прототипом для апостольської Євхаристії була Вечеря Господня, яка сама відбувалася на взірець єврейської вечері¹⁴.

Однак на формування Літургії мала певний вплив і поганська культура. На думку архімандрита Кіпріана, у цьому сенсі мали важливе значення два моменти: 1. Церковне жертвоприношення є протиположним до жертвоприношення язичницькому. Це причащення або Богу, або нечистому; 2. Ламання хлібів розглядалось як регулярне богослужіння Божого дня (Кор. гл. 11). Благословлявся Хліб і всі причащались. Вечеря була нагадуванням смерті Божої. Тому і молитва нагадування, анамнезис, також становить важливу частину євхаристійного канону. Важливий вплив на формування християнської Літургії мала грецька філософія, в її неоплатонічній інтерпретації. Це проявляється в укладі та стилі багатьох молитов Літургії й у введенні нових символів.

Значна кількість символіко-алегоричних зображень, що виникала в цей час, мала безпосередній зв'язок з формуванням Літургії. Візуальні образи, які, на перший погляд, здаються звичайним декором, мають прихований сенс. Як приклад – виноград, що є ілюстрацією слів Христа: “Я – виноградина ви-гілки. Хто перебуває в мені, а я в ньому – той плід приносить щедру. Без мене ж ви нічого чинити не можете” (Йо. 15,5). У цих словах відповідно до літургійного богослов'я прихований зміст як еклезіологічний, так і сакраментальний. Образ виноградника і гілок зображає Христа і Його Церкву. “Виноград дає вино так, як Слово дало Свою Кров”, – пише Клементій Александрійський. Отож виноград нагадував християнам сакрамент, який є в основі існування Церкви – це Євхаристія¹⁵.

Відомо, що християнське мистецтво зародилося у катакомбах, які були безпечним місцем для зібрання на спільні молитви. Літургійні практики в катакомбах відбувались на гробах мучеників, які віддали своє життя за віру в Христа. Саме з того періоду походить традиція служити Божественну Літургію, тобто Євхаристію на антимінсі, – платі, у кутах якої зашиваються частинки мощей святого¹⁶.

У II ст. спостерігається сталий порядок євхаристійної відправи, під час якої прийнято регулярне читання старозавітніх уривків і Апостольських Листів, а установчі слова укладено з розширеною подячною літургійною молитвою. У цей час грецьке слово “євхаристія” відноситься до цілої відправи трапези¹⁷.

У III ст. Александрійський богослов Оріген зробив спробу символічного обґрунтування Літургії, говорячи, що тайна спасіння актуалізується в нашій реальності, входить у неї через видимий знак, який і являє її, і приховує. Христос для нього – основна тайна християнства, в ньому поєднані Бог і чоловік, так що божественне є приховане за людським, і явлено тому, хто має очі, щоб бачити. Тобто, хто має віру – бачить людину, але усвідомлюють в Ньому Бога. Розвиток вчення Орігена про християнські тайни і Літургію обґрунтували Діонісій Аеропагіт в V ст. та Максим Ісповідник в VII ст.

З III ст. до нас дійшли взірці фрескових іконографічних композицій, які знаходяться у домі-церкві Дура-Европос. Важливим у цих фресках є те, що це перший досвід оздоблення розписом храму та спроба впорядкувати розташування у ньому іконографічні композиції. У цій же церкві є ніша із зображенням Доброго Пастиря, а під ним – Адама і Єви. Саме ця ніша, на думку Галини Колпакової, могла стати праобразом для майбутньої абсиди (Святилища)¹⁸. Де приноситься Безкровна Жертва Нового Завіту, це місце перебування найбільшої святості – Христа. Таку назву має Святилище на зразок найважливішої частини єрусалимського старозавітного храму – “Святая святых”.

У катакомбах найчастіше зображали таїнства: Хрещення та Євхаристії, а також сцени зі Старого завіту – “Йона в череві кита”, “Ной і корабель”, праотців Авраама, Ісака та ін. Іконографія катакомб виникала в літургійному середовищі, а саме під час молитов за померлих 19. І хоч збереженої євхаристійної зали до нас не дійшло, однак ці фрески (Дура-Европос та катакомбні зображення) лягли в основу розвитку євхаристійної іконографії в контексті візантійської традиції.

Отці IV ст., серед яких Василій Великий, Феодор Мопсуетський та Іван Золотоустий, пояснювали Богослужіння як знаково-символічну літургійну

чинність, що має викликати молитовний стан. Ці Отці Церкви ставили за мету підсилити емоційне сприйняття Євхаристійної жертви, щоб Господню трапезу можна було сприймати як містерію. У їхньому розуміння без імпліцитного богослов'я знаків і символів богослужіння сама служба залишилася б лише обов'язковою нормою, яку слід виконати, а основні літургійні дії в їх сакраментальному значенні не могли б бути зрозумілі в духовному та емоційному аспектах²⁰. Так Василю Великому належить молитва-Анафори (грецьке – *ἀναφέρω*) – центральна частина Євхаристії, що в літургійному контексті означає “припіднесення” – припіднесення Святих Дарів) – Євхаристійний канон²¹. Цей християнський богослов висловив думку про те, що християнські візуальні образи (ікони) – є Біблією для неграмотних.

Значного розвитку візантійська Літургія, як і християнська культура загалом, зазнала в епоху Юстиніана. Це період побудови храму святої Софії, який став символом епохи, а також символом нової Літургії – Великою входу з урочистим перенесенням дарів і містичними супровідними піснями. Завдяки Романові Сладкопівцю досягла найбільшого розвитку церковна поезія, виникли нові календарні свята, зокрема такі, як Благовіщення та Успіння Богородиці, а літургійні гімни писав сам імператор Юстиніан. Навіть існує припущення, що в період Юстиніана виник звичай теплоти.

Юстиніанова епоха – це доба, коли стали відомі твори Діонісія Ареопігита з їх символічним поясненням сакраментальних обрядів та церковних установ. За Діонісієм перша чинність Літургії відображає основну структуру божественного, спасенного діяння євхаристійної відправи та ієрархічного урядування. Значення Літургії в епоху Юстиніана пояснює також Максим Ісповідник у своїй праці “Містагогія”, кожний розділ якої присвячений поясненню окремих частин Літургії.

Після Юстиніанівської епохи розуміння Літургії отримало новий імпульс в VIII?IX ст. – період, коли починає виникати іконографічна програма храму, яка згодом стає канонічною. Нова виражальна концепція Літургії мала чималий вплив на формування мистецьких сакральних образів. Але це також доба іконоборства, коли правовірною частиною Церкви намагалась зберегти іконографічні зображення.

На одному з іконоборчих Соборів (754 р.) йшлося про порівняльний аналіз вшановування ікони Христа з обрядом Євхаристії; згідно з тлумаченням цього псевдо-Собору, Євхаристія – це не ікона, а реальність Христового Тіла. Відповідно іконоборці заперечували будь-які зображення святих, бачачи в цьому ідолопоклонство.

Проте сутність християнського мистецтва, яке пізнається через Літургію і є важливим на шляху спасіння людини, обґрунтував Іван Дамаскин. Викриваючи іконоборчу ересь, він пише: “Коли бачиш Того, що не має тіла і стався тебе ради людиною, можеш, отже, виконати (зобразити) його людський вид. Коли Невидимий, зодягнувшись в тіло, став видимим, отож представляй образ Того, що був бачений”²². Далі він додає: “ ... Я схилиюсь не перед матерією, а перед Творцем матерії, що стався матерією ради мене, в матерії прийняв життя між нами і через матерію здійснив моє спасення”. Отже, Христос – це ікона Отця, але також і основа богослов'я ікони, знаків та символів Літургії.

Святи Отці VII Вселенського Собору в Нікеї називають слова текстів Священного Писання та іконописні зображення “чуттєвими символами”, відзначаючи, що між ними існує аналогія літургійної функції: “Через ці два способи, що доповнюють один одного, тобто через писання і через видимий образ, отримуємо ми знання про одне і те саме”²³. Отже, йдеться про різні засоби вираження одного змісту.

Після іконоборства розміщення зображень у храмі вже не визначалося послідовністю розгортання історичних подій, а ступенем важливості зображуваного. Про розміщення зображень у Храмі відповідно до їх важливості йдеться у екфразисі патріарха Фотія²⁴. Згідно з цією іконографічною програмою центральним зображенням храму є образ Христа Пантократора в оточенні небесних безтілесних сил. Його завжди зображають у найвищій точці – куполі. Образ Богородиці як заступниці Людського роду і символ Земної церкви знаходиться в апсиді. У барабані між вікнами зображають апостолів, або пророків, паруси увінчуються чотирма евангелістами. Під апсидним зображенням Богородиці Оранти відповідно: Євхаристія та Отці Церкви. Російський дослідник Віктор Лазарев вважає, що ця іконографічна система репрезентує класичний візантійський стиль після іконоборчого періоду. Вона знайшла свій ідейний розвиток в церквах Хосіос Лукас, Неа Мони і Дафни, Софії Київської та ін.²⁵

Зображення у храмі на рівні сприйняття також включались у загальне літургійне дійство, створюючи своєю естетичною значимістю ефект містичного єднання неба і землі. Так, на думку Симеона Солунського, “священні зображення” Спасителя, Богородиці, Івана Хрестителя, ангелів, апостолів та інших святих означають “і перебування Христа на небі зі своїми святими, і присутність Його серед нас”. Ця ідея лягла в основу всієї візантійської естетики та її розуміння культового живописного образу-ікони²⁶.

Після іконоборчої смуги Літургія щораз більше ставала відображенням містерії Христового життя. Мистецькі композиції, які допомагали краще зрозуміти Літургію, отримали своє довершення. У цьому зв'язку нашу увагу привертає ілюстрований згорток (кінець XI ст.) літургійних текстів патріаршої бібліотеки в Єрусалимі, Starou 109²⁷. Майже всі ілюстрації цього згортка репрезентують функції Літургійної молитви. Зокрема він містить такі зображення, які ще не були характерними для церковного монументального малярства, але поступово входили в нього: Іван Золотоустий, що відправляє Літургію (з цієї сцени пізніше розвинулась композиція “Літургія Отців Церкви”), Причастя апостолів, Небесна Літургія (це дуже ранній варіант, подібний до Причастя апостолів), Гостинність Авраама, Видіння Петра Александрійського (композиція якого буде характерною для мистецтва XIV ст.).

Перелічені вище зображення можна віднести до початків іконографічної програми храму. Іконографічні зображення цього згортка послідовно розміщені та підпорядковані змісту Літургії. Характеристику та тлумачення цих зображень у Літургії подав Ганс Шульц у своїй праці “Візантійська Літургія”²⁸. Три перші ілюстрації цього згортка – це Благовіщення, Різдво і Стрітіння Господнє. Зображення Різдва безпосередньо співзвучне зі змістом тихої молитви Мало-го входу, яку єпископ має відмовляти як одну з перших своїх молитов. Йдучи за послідовністю Літургії, аналогом до зображення Благовіщення є проскомидія²⁹,

а Стрітіння Господнє творить молитву другої ектенії за вірних. Четверта ілюстрація згортка – Воскресіння пояснює першу частину анафори – Євхаристії: благодаріння за відкуплення, яке звершується у Воскресінні. Наступна частина анафори – у зображенні Воскресіння Лазаря. Цим чудом Христос підтверджує слова, які він сказав до Марти: “Хто в мене вірує, той навіть вмерши-житиме!” (Йо. 11,25). Зображення Причастя апостолів, яке складається з двох частин (ліворуч Христос подає святий хліб, де є початок тексту “Прийміть їжте”, та праворуч подає чашу, а зверху напис “Пийте з неї всі”), та зображення Хрещення сприймаються праобразами Христового тіла перед освяченням, а також дійсної Христової присутності після освячення. Присутньому Господеві слід поклонитись, тому митець ілюстрував молитву епikleзи зображенням В’їзд в Єрусалим. Останніми, хто приймає жертву, є особи Пресвятої Трійці, які зображені згідно з візантійською іконографією. Молитва перед “Отчешашем” ілюстрована Видінням святого Петра Александрійського та його страти. Із решти п’яти ілюстрацій свят дві стосуються самого причастя, дві – наслідків приймання причастя, а остання – закінчення Літургії. Тобто, це Введення в храм Богородиці, Успіння Богородиці, зображення Христа й апостолів в Гетсиманському саду, Преображення. Наприкінці згортка зображене Розп’яття як іконографічна паралель до слів останньої молитви перед кінцевим благословенням.

Мініатюри згортка патріаршої бібліотеки в Єрусалимі ілюструють кожний аспект символіки Літургії, виходячи із широкого її змісту та чинностей. Підсумовуючи вищесказане про згорток, ідеї та зміст якого доповнюють літургійну символіку XI ст., приходимо до висновку, що на основі таїнства Літургії послідовно формувались та ускладнювались символічні візуально-мистецькі композиції, пов’язані між собою Євхаристійною тематикою та життям Христа. Отож, Літургія в послідовності своїх окремих частин зображає Христове життя від втілення до вознесіння.

В епоху Палеологів відбулось остаточне формування Літургії. Виникають численні пояснення Літургії, зокрема у творах богослова Миколи Кавасили (1391 р.) та митрополита Симеона Солунського (1429 р.) Розвитку Літургії відповідає нова іконографія. Остаточо сформувався святковий цикл, візантійська іконографічна програма сягнула свого найвищого рівня. Зображення містерій Христового життя були виявом літургійної анамнези, ці зображення самі були частиною Літургії, а одночасно з усталенням порядку Літургії було досягнуто цілісності іконографічної програми храму³⁰.

На завершення зазначимо, що сприйняття Літургії окресленого періоду полягало в розумінні урочистого приготування Святих Дарів, що символічно відтворюють життя Христа. За допомогою візуальних образів ці моменти відображались в сакральному мистецтві через мозаїки, фрески та ікони в храмі. Взаємопроникнення Літургії та іконографії стимулювало подальший розвиток сакрального мистецтва в різних країнах, що входили в ареал східного християнства.

Вивчення євхаристійної іконографії у контексті розвитку східнохристиянської Літургії ще потребує докладного опрацювання. Ми не намагались дати вичерпну відповідь на поставлену перед нами проблему. Дослідження цієї теми розширює розуміння візуальних сакральних образів, як з бого-

словського, так і мистецтвознавчого погляду. Зв'язок між цими дисциплінами у даному випадку є взаємодоповнюючим. А це дає можливість краще усвідомити християнське таїнство Євхаристії, а також візуальні образи, що творять сакральний простір де це таїнство звершується.

- 1 Музичка І. Українське сакральне мистецтво і богослов'я // Матеріали міжнародної наукової конференції Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи. – Львів: Свічадо, 1994. – С. 13.
- 2 Бычков В. В. Малая история византийской эстетики. – К.: Путь к истине, 1991. – С. 207.
- 3 Могила П. Б. Євхаристія, церква, екуменізм. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.dominic.ua/uk/>.
- 4 Тафт Р. Ф. Византийский церковный обряд. – СПб: Алетейя, 2005. – С. 19.
- 5 Шульц Г. Й. Візантійська Літургія. – Львів: Свічадо, 2002.
- 6 Мелетій М. о.Соловій, ЧСВВ Божествена літургія. – Львів: Свічадо, 1999. – С. 19.
- 7 Уайбру Х. Православная Літургія. – М.: Библиейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея. 2000. – С. 30.
- 8 Ягня приносили в жертву іудеї під час святкування Пасхи.
- 9 Покровский Н. Очерки памятников христианского искусства. – СПб., 1999.
- 10 Овсійчук В., Кривач Д. Оповідь про ікону. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – С. 56.
- 11 Степовик Д. Іконологія й іконографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 320с. – С. 113.
- 12 Зілінко Р. Іконографія Таїнства Євхаристії в українському сакральному мистецтві XVII – поч. XVIII століття. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/2005/paper/7/>
- 13 Уайбру Х. Православная Літургія. – С. 28.
- 14 Кипріан (Керн) Євхаристія. – М., 2006. – С. 23.
- 15 Боднар О.-Л. Тайна втілення. – Ужгород: Карпати, 2009. – С. 34.
- 16 Олекса О. Скарби раннього християнства: катакомби Риму. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.sokal.lviv.ua/khram_sertsia/khram_sertsia_05_2005.html).
- 17 Каспрук О. Історичний розвиток євхаристійної доктрини. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/2005/paper/3/>).
- 18 Колпакова Г. С. Искусство Византии. – СПб.: Азбука-Классика, 2005. – С. 46.
- 19 Уайбру Х. Православная Літургія. – С. 35.
- 20 Яцульчак М. Історично-традиційне значення літургій свт. Василя Великого та свт. Іоана Золотоустого. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.prytyska.kiev.ua/content/view/794/1/>).
- 21 Малков П. Ю. Введение в литургическое предание. – М.: Издательство ПСТГУ, 2008. – С. 231.
- 22 Музичка І. Українське сакральне мистецтво і богослов'я – С. 15.

- 23 Матеріали VII Вселенського Собору цитуються за виданням: Кравченко Н. І Православна ікона і християнська релігійна тематика в секулярному образотворчому мистецтві. Інститут гуманітарних наук. 2004. – С. 31.
- 24 Шульц Г. Й. Візантійська Літургія. – С. 128-132.
- 25 Лазарев В.Н. История Византийской живописи. – М.: Искусство, 1986. – С.62-64.
- 26 Бычков В. В. Малая история византийской эстетики. – С. 211.
- 27 Див.: А. GRABAR, Un rouleau liturgique constantinopolitain et ses peintures (із репродукціями всіх ілюстрацій згорток і факсиміле) // Цит. За: Шульц Г. Й. Візантійська Літургія.
- 28 Шульц Г. Й. Візантійська Літургія. – С. 158-165.
- 29 Проскомидія – перша частина Божественної Літургії. Саме слово “проскомидія” означає принесення, бо у першохристиянські часи самі віруючі приносили хліб і вино, необхідні для таїнства Причастя. Отже, проскомидія – це чин приготування до Літургії.
- 30 Шульц Г. Й. Візантійська Літургія. – С. 176.

Vasyl Syvak

SUMMARY

EASTERN CHRISTIAN LITURGY AND VISUAL ARTISTIK IMAGES

In the article particular attention is drawn to the issue of Christian liturgy formation; there has been outlined its genesis and further development with a focus on penetration into the essence of its symbolism, as well as, identified the relation between verbal theological formulations and visual artistic images. There have been characterized the main liturgical themes, correlated with one another through the Eucharistic issues.

Key words: liturgy, Eucharist, visual-art images, symbolism, iconography.

Олена Гудзенко-Александрук,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і релігієзнавства Волинського національного університету ім. Лесі Українки

СОФІЙНІСТЬ СВІТУ ТА ДУХОВНЕ ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ: РЕЛІГІЙНО-СИМВОЛІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається проблема духовної символіки Київської Русі. При дослідженні символіки, яка представлена культурними досягненнями Київської Русі (мистецтво, література), підкреслена важливість символу Людини з погляду проблеми духовного формування особистості.